

TIJDSCHRIFT
VAN HET
KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP
VOOR
MUNT- EN PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK

„Concordia res parvae crescunt”

TE

AMSTERDAM

15^e Jaargang

AMSTERDAM
JOHANNES MÜLLER

1907

**Vervolg der aantekeningen over de
Nederlandsche, in het bijzonder over de Friesche
Muntgeschiedenis.**

VOORDRACHT, GEHOUDEN IN DE VERGADERING VAN
HET KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP VAN
MUNT- EN PENNINGKUNDE, TE 'S-HERTOGENBOSCH,
16 OCTOBER 1906.

Het doel van dit opstel is de „*Aantekeningen over de Nederlandsche Muntgeschiedenis*”, voorgelezen in de October-vergadering te Haarlem en opgenomen in de 2de aflevering van den 14^{den} jaargang van ons Tijdschrift, aan te vullen.

Wanneer een artikel gedrukt is, gebeurt het niet zelden, dat er nog gegevens aan het licht komen, die men gaarne in zijn betoog had opgenomen.

Wij vleien ons, dat het niet eene gewaagde veronderstelling is, wanneer wij den inhoud onzer eerste lezing bekend rekenen.

Zij, die de voordracht hoorden en ook het artikel lazen, zullen bemerkt hebben, dat sommige gedeelten omgewerkt zijn en dat wij ons over de vraag of de eerste munten der Nederlandsche leenmannen geheele of slechts halve denariën waren, in het artikel meer beslist hebben uitgesproken, dan in de voordracht.

Van deze afwijkingen zijn wij verantwoording

schuldig. Bovendien zijn er enkele punten, waarop wij nader uwe aandacht zouden willen vestigen.

Zoo hebben wij gesproken over het geldstuk, dat vóór de overheersching der Romeinen gang had in Gallië, Brittannië, België en misschien ook in het zuiden van ons land. Wij toonden U toen twee Britsche goudmunten, nabootsingen van den goudstater van PHILIPPUS VAN MACEDONIE. (Zie: afb. 1 en 2, blz. 62 *Tijdschrift* 1906)

Wij zijn nu in het bezit van een vierdedeel dezer munt. Het type is vrij gelijk aan dat der geheele. Op den voorkant eenige fragmenten van den haardos, op de keerzij het paard, naar links en daarboven eenige lijnen van den victorie-engel.

Zie fig. 1. (afgebeeld op ware grootte en tweemaal vergroot).

Fig. 1.

Vergelijk: EVANS, 1) pl. A, n°. 5 en de afbeeldingen *Tijdschrift* 1906, blz. 62. Goud 1.625 gr.

1) JOHN EVANS. *The coins of the ancient Britons*. London, 1864.

EVANS dateert de Gallische nabootsingen der Macedonische munt op omstreeks het jaar 300, deze Britsche op omstreeks 200 à 150 vóór onze jaartelling. Men heeft dit munttype voor oorspronkelijk Gallisch gehouden. Het paard, zeggen de vroegere numismaten, was bij alle Germaansche volksstammen in hooge vereering; daarom treft men dezen viervoeter op hunne munten aan. Nu wij weten, dat de paardjes op de Gallische munten gekopieerd zijn naar het tweespan op de Grieksche of Macedonische geldstukken, blijft er van dit verhaal van de oorspronkelijkheid van het munttype der Galliërs en Britten niet veel over.

Wij hebben in onze eerste voordracht ook opgemerkt, dat deze vroegste muntsoort in drie metalen: goud, zilver en brons voorkwam. De zilveren munten schijnen zeldzaam te zijn. Onlangs kwam een zilveren exemplaar in ons bezit. Zie fig. 2.

Fig. 2.

Zilver 1.72 gr., 2 × ware grootte.

De voorzijde geeft een paard bij een boom, de keerzijde eene diergestalte te zien 1). Dit stukje

1) Dr. M. KIRMIS geeft in zijn aardig boekje „*Münzen und Medaillen*”. Bielefeld 1906, blz. 13, fig. 52, de afbeelding eener Korinthische munt, waarvan onze zilvermunt eene verbastering zou kunnen zijn. Doch om dit vast te stellen is eene reproductie onvoldoende, daartoe is de munt zelf onontbeerlijk.

vertoont overeenkomst met de n°s. 9, 10, 11 en 12 op pl. XVI bij EVANS. Deze noemt de dierfiguur: a piglike or boarlike animal. Het dartele paardje op den voorkant heet hij: PEGASUS. Uit deze benaming blijkt, dat EVANS ook hier afleiding van een Grieksch voorbeeld vermoedt.

De onbestemde diergestalte op deze zilvermunt doet denken aan de draak- of monsterfiguurtjes op de WODAN-sceattas.

Zie fig. 3. (2 × de ware grootte.)

Fig. 3.

Wij raadpleegden voortdurend EVANS' en HAWKINS' 1) belangrijke werken over de eerste Britsche munten. Deze lectuur en eene nauwkeurige beschouwing der platen in die boeken hebben ons geloof aan de oorspronkelijkheid van het WODAN-monstertype geschokt. De Nederlandsche sceatta-beschrijvers hebben, bij de ontdekking der munten, in het aanziende kopje aanstonds WODAN, den god der Angelsaksen herkend en de muntsoort naar die godheid gedoopt.

Op plaat XI, n°. 10 bij EVANS, zien wij op eene bronsmunt, waarschijnlijk geslagen omstreeks het begin onzer jaartelling, een menschegezicht van voren gezien. Dit ruw belijnd gelaat vertoont over-

1) F. HAWKINS, *The Silver coins of England*, London, 1841.

eenkomst met het WODAN-kopje op de sceattas. Vergelijk: fig. 4 en 5, beide tweemaal vergroot.

Fig. 4.

Fig. 5.

Zoo zou het kunnen zijn, dat het voor origineel gehouden WODAN-monstertype (fig. 5) afgeleid bleek van oudere Britsche muntsoorten (fig. 4), die op hunne beurt verbasteringen van klassieke munten zijn geweest. LELEWEL heeft reeds in 1841 dit vermoeden uitgesproken¹⁾. Een speciaal Noorsch-Angelsaksisch cachet kan aan dit munttype niet worden ontzegd. Doch wij zullen niet verder tornen aan deze oude numismatische waarheden, tot wij andere daarvoor in de plaats kunnen stellen. Dit voorloopig resultaat wordt medegedeeld ter versterking der ten vorigen jare uitgesproken bewering, dat de muntbeelden in de meeste gevallen navolgingen van die van oudere of vreemde geldsoorten zijn. Vele schrijvers hebben die afleiding niet vermoed, of er niet naar gezocht.

Bij de ontmoeting eener hun onbekende munt-

1) P. O. v. D. CHIJS, *De munten der Frankische en Duitsch-Nederlandse Vorsten*, Haarlem, 1866, blz. 39; LELEWEL meende in het type dezer munten eene hernieuwing van dat der oude Gallische munten te zien, maar DIRKS bestrijdt dit gevoelen. Zie ook: LELEWEL, *Etudes numismatiques et archéologiques*, Bruxelles, 1841, vol. I, pag. 425. *Réapparition des images gauloises dans les sceattas des Anglo-Saxons.*

soort, dachten zij in de eerste plaats aan een oorspronkelijk muntbeeld. Door den vooruitgang in het afbeelden van kunstvoorwerpen en het ruime gebruik, dat in de nieuwe muntboeken van afbeeldingen wordt gemaakt, zijn wij beter dan onze voorgangers tot vergelijken in staat, en kunnen wij de afleiding en dus ook de verklaring der munthguren met minder moeite opsporen.

De opmerking van Mejufr. DE MAN over den invloed, dien de vorm van het Arabische geld, van den dirhem, op het nieuw ingevoerde munttype van de Karolingers gehad heeft, konden wij nog in het artikel vermelden. De Arabische dirhems beschreven wij als dunne, gesmede zilverschijven, zonder vorstenbeeld, alleen van opschriften voorzien.

Het Friesch Genootschap telt onder de aanwinsten van het muntkabinet in 1906 eenen dirhem uit de 8ste eeuw, die vermoedelijk in Friesland is opgedolven. Hij is gemunt in 791 of 792 door Chalaf IBN MUDA, stadhouder van Tudga, Noord-West Afrika.

Fig. 6 vertoont deze interessante munt, op ware grootte.

Fig. 6.

Op den voorkant: „Geen God dan ALLAH alleen,

die zonder gelijke is." Op de keerzij: „Chalaf. MOHAMMED (is) de gezant van ALLAH. Chalaf."

Zilver, 2.115 gr., 24 m.M. Met gaatje. 1)

In de verzameling van het Friesch Genootschap is nog een Arabische dirhem aanwezig. Zie fig. 7. (ware grootte).

Fig. 7.

Zilver, 2.125 gr., 24.5 m.M. Met gaatje.

Dit muntstuk werd omstreeks 1842 gevonden in de terp te Jelsum, een dorp 1 uur ten N. van Leeuwarden (aan de voormalige Middellzee).

De „*Mitteilungen der Bayrischen Numismatischen Gesellschaft*, 1906—1907. München 1906". vermelden eene zeer wetenschappelijke beschrijving van de Longobardische-Karolingische muntvondst te Illanz, kanton Graubünden in Zwitserland. 2). De vondst bevat goudmunten van den Longobardenkoning DESIDERIUS en van KAREL DEN GROOTEN en zilvermunten van PEPIJN, KAREL DEN GROOTEN, van de Angelsaksische koningen OFFA en EGCBERT en eindelijk twee Arabische dirhems van de Kalifen:

1). De beschrijving van deze munt is door Prof Dr. T. J. DE BOER te Amsterdam verricht.

2). Deze aflevering is aanwezig in de bibliotheek van het Kon. Ned. Gen. voor Munt- en Penningkunde.

AL MAHDI en HAROEN-AL-RASJID. Ook eenige gouden sieraden trof men aan. De dirhems worden aldus beschreven :

115. Arabië. Chalif AL MAHDI, geslagen te Al Abbàsija.

Zilver 2.463 gr. 23 m.M.

116. Arabië. Chalif HARUN ER RASHID, geslagen te Afrigija, Tunis.

Zilver 2.552 gr. 27 m.M.

HAROEN-AL-RASJID (AARON DE RECHTVAARDIGE) was een tijdgenoot van KAREL DEN GROOTEN. Zij boden elkander geschenken aan, als bewijs hunner wederzijdsche hoogachting. KAREL zond den Arabier o.a. Friesche weefsels van grijze, roode en blauwe kleur. Het aantreffen van deze muntstukken met Karolingisch geld bewijst dat deze dirhems in Europa in omloop waren en bevestigt ons beweren, dat ze tot voorbeeld voor het nieuwe Karolingische munttype gediend hebben, er althans invloed op hebben gehad.

Ons buitenlandsch medelid, de Heer G. MACDONALD, 1) schrijft over de dirhems: De aanwezigheid van deze Arabische munten in landstreken zoo ver van het land, waar ze gemunt zijn, placht te worden toegeschreven aan de strooptochten der Vikings. Het blijkt nu meer waarschijnlijk, dat

1). G. MACDONALD. *Countypes. Their origin and development*. Glasgow, 1905. p. 248

zij door het gewone handelsverkeer naar Europa kwamen. 1).

Wij vermeldden in het opstel (*Tijdschrift* 1906 blz. 73), dat de muntmeesters somtijds het goudsmidsvak uitoefenden. In noot 3 gaven wij eenige voorbeelden: ELIGIUS kwam omstreeks het jaar 600 in de leer bij ABBO, eenen beroemden goudsmid en muntmeester te Limoges. Verder, dat er in het Stadrecht van Leeuwarden omstreeks 1515 sprake is van eenen munter-goudsmid. Tusschen de jaren 600 en 1515 hebben wij nog vele muntende goudsmeden aangetroffen; tevens bleek het, dat men bij voorkeur goudsmeden tot wisselaars benoemde. 2).

In „*de Munten der voormalige Heeren en Steden van Gelderland*” vermeldt VAN DER CHIJS eenen met den muntslag belasten goudsmid te Nijmegen, omstreeks 1470. Het merkwaardige van het geval is, dat hij eene kopermunt sloeg met het omschrift:

1) In het muntkabinet van het Zeeuwsch Genootschap te Middelburg bevinden zich twee dirhems uit het midden der 9de eeuw. Een is gevat in eenen koordrand en schijnt als sieraad te zijn gebruikt. Dr. PLEJTE heeft in zijne „*Nederlandsche Oudheden*” ook eenen omlijsten dirhem afgebeeld; dit stuk werd gevonden te Zuid-Barge bij Emmen in Drente en wordt aldus beschreven: „Een door touwvormige en filigraincirkels omgeven Khalifen-munt van 846—865. Zij is geheel van het maaksel der bekende Frankische zilverwerken. Behalve de fibula, was er nog eene munt van denzelfden Khalif bij de vondst aanwezig”.

Het doorboren en omlijsten dezer munten wijst er op, dat men ze als amulet of versiering gebruikte en ze dus als *iets bijzonders* beschouwde.

2) VAN ASCH VAN WIJCK bericht in: „*Het oude muntregt der Stad Utrecht*”, verschenen in het *Tijdschrift voor Geschiedenis, Oudheid en Statistiek*, te Utrecht, dl. III, blz. 362: „Het regt om eene wisselbank te hebben was doorgaans verbonden met het muntregt”.

PETER VENBOET *golsmit*. Hij werd later (1474) stempelsnijder aan de Hertogelijke munt van KAREL DEN STOUTEN, te Nijmegen. 1) De opdracht van kleingeld, scheidelpenningen, te munten, door de vorsten aan goudsmeden gegeven, wijst op eene eigenaardige inrichting in het muntwezen der middeleeuwen. Het is een tijdelijke of hulp-muntslag, staande wat zijnen werkkring betreft, tusschen de wisselbank en de vorstelijke muntfabriek. Een tusschenvorm van geldfabrikage, waarvan de inrichting zich regelde naar tijd en omstandigheden.

De wisselbank had tot taak het vreemde en voor billioen verklaarde geld tegen nieuw in te koopen. Zij had het monopolie van den wissel. Het door de vorstelijke muntordonnantien buiten omloop gestelde geld *moest* bij den wisselaar worden ingeleverd. De wisselbank *wordt vaak* ten onrechte, „*de munt*” *genoemd*. De vorstelijke of landsmunt, *de eigenlijke muntfabriek* verwerkte het edel metaal en ook het afgekeurde numéraire tot gangbaar geld.

Was er in een afgelegen gedeelte des rijks gebrek aan kleingeld, dan droeg de vorst aan eenen goudsmid op, pasmunt te slaan. Hij stelde daarbij uiterst gestrengte voorwaarden, om bedrog te voorkomen. De muntslag geschiedde echter op zeer eenvoudige wijze en met weinig omslag.

Wij stellen ons voor, dat de stempels meestal gesneden werden op de vorstelijke muntfabriek, soms werd zelfs het zilverblik aangevoerd. Toch

1) Zie: VAN DER CHIJS, pl. XXIII, No. 3 en blz. 46.

sprak men in zoo'n geval van den *muntmeester* en de *mint*. Figuur 8 toont ons eenen middeleeuwschen munter.

Fig. 8.

Het prentje is ontleend aan eene miniatuur uit de 13de eeuw 1); het geeft eenen indruk van den eenvoud van het muntbedrijf.

Een plaatsnaam op een middeleeuwsch geldstuk en de berichten over het muntrecht van die plaats hebben vaak ten onrechte aanleiding gegeven te denken aan de vestiging eener volledige muntfabriek met den aanleve daarvan: muntmeester, waardijn, essayeur, ijzersnijders, muntgezellen enz. Hieruit besloot men dan verder tot den bloeienden handel van die stad en men verhief haar tot een centrum van handelsverkeer, want er *was in dien tijd eene mint gevestigd*.

1) Overgenomen uit: Prof. Dr. ED. HEIJCK, *Deutsche Geschichte, Volk, Staat, Kultus und geistiges Leben*, t. II, s. 91.

Uit het bovenstaande blijkt, dat die gevolgtrekking niet altijd juist is geweest. Het voorkomen van eenen plaatsnaam op eene munt, verheft die plaats niet altijd tot een oord, waar eene muntfabriek gevestigd was.

Fig. 9. (2 × ware grootte.)

De heer VAN KALCKEN heeft in onze eerste werkvergadering opgemerkt, dat de hand op den Deventerschen denarius, fig. 9, (die door VAN DER CHIJS een tolpenning wordt genoemd), in plaats van eene in het bijzonder voor tol bestemde munt aan te wijzen, veeleer eene kerkelijk-symbolische beteekenis had. Bij VAN DER CHIJS vindt men daarover het volgende: i) „Men wil, dat het teeken der uitgestoken hand zinspeelt op de betaling van tol en dat deze denarius alzoo een tolpenning

1). VAN DER CHIJS, *De munten der Frankische en Duitsch-Nederland-sche Vorsten*, 1866, blz. 177. Zie de afbeelding, pl. XVI, Nos. 4, 5, 6 en 7.

is. Verder tot bewijs verstrekt, dat er zich te Deventer een rijkstol (de IJsseltol) bevond. Men weet, dat de Vorsten in die dagen een groot deel hunner inkomsten uit tollën op rivieren, havens enz. trokken."

De hier aangevoerde bewijsgronden zijn uiterst zwak. De inwoners van Deventer zouden met hunnen eigenen tolpenning kunnen betalen, doch van de van elders komende schippers, en die vormden toch de meerderheid, kon dit onmogelijk worden geveegd. Nergens is eenig spoor te vinden van tolbetaling met eene daartoe opzettelijk geslagen muntsoort. 1)

Het onderzoek schonk de overtuiging, dat ons geacht medelid VAN KALCKEN juist had gezien. In noot 2, op blz. 104 van ons artikel 2) hebben wij dan ook oudere „deniers met de hand" vermeld; bijv. die van den aartsbisschop van Besançon en van eenige prelaten aan den Rijn. In de beschrijvingen wordt de hand op die penningen steeds de zegenende of eedzwerende hand genoemd. Wij kwamen in het bezit van eenen Boheemschen penning met de hand. Het is een tijdgenoot van den Deventerschen, en werd geslagen onder de regeering van BRETISLAW I, 1037—1055. Zie fig. 10.

1) Wij vonden den tolpenning afgebeeld en beschreven in den *Overijselschen almanak van 1846*, blz. 147, en in: „*Eenige Middelleensche munten, noodmunten en zeldzame penningen*", door A. J. B. DE ROYE VAN WICHEK, Nijmegen, 1847, blz. 13, pl. II, No. 21. Het muntje was in het bezit van dezen verzamelaar. In zijne beschrijving wordt van het begrip: tolpenning, geene melding gemaakt. Het schijnt dus, dat de tolpenninglegende een vinding is van Prof. VAN DER CHIJS.

2) *Tijdschrift*, 14de jaargang, 1906.

Fig. 10.

Vz. de hand, kz. een kruis.

Zilver, 0.935 gr.

(2 × vergroot.)

Het kruisje in het omschrift van dezen penning maakte ons opmerkzaam, dat deze munten bij VAN DER CHIJS, DANNENBERG en POEY D'AVANT in verkeerden stand, onderst boven, zijn afgebeeld. De hand moet als naar beneden wijzende worden beschouwd. Zij wordt van de binnenzijde gezien. De afbeeldingen van oudere penningen met de hand bevestigen deze meening. Wij vonden bij HAWKINS een drietal Angelsaksische :

a. Eenen penning, vrij zeker door abten ge-

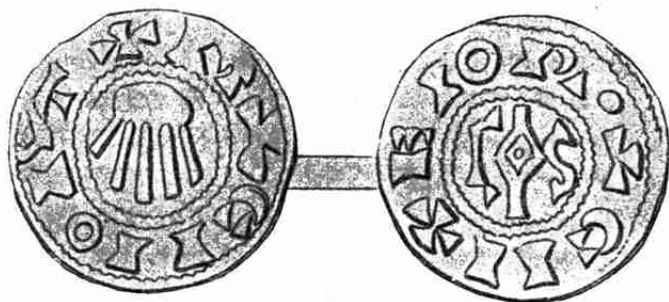

Fig. 11.

slagen te York, tijdens de regeering van koning ERIK, 927—957. Fig. 11 (2 × vergroot.)

Op het voorstuk: eene geopende hand, ruw geteekend. De keerzijde vertoont een monogram, afgeleid van een Karolingisch voorbeeld. 1) HAWKINS, pl. X, 135.

6. Eenen denarius van EDUARD DEN OUDEN, 901—925.

Fig. 12.

De voorzijde vertoont eene hand met den naam des muntmeesters daarnaast. De hand wordt van terzijde gezien. Wijsvinger en middelste vinger zijn omgebogen. De hand komt uit eene wolk te voorschijn.

Op den achterkant ziet men een klein kruis.

Fig. 12 (2 × ware grootte.) HAWKINS, pl. XIV, 182.

1) Vergelijk de munten met monogrammen afgebeeld op blz. 93. *Tijdschrift* 1906. Het is merkwaardig, dat de nieuwe muntsoorten altijd iets van vroegere typen overnemen.

c. Een denier van ETELRED II, 978—1016. (Fig. 13, 2 × vergroot).

Fig. 13.

Het borstbeeld des konings versiert het voorstuk. Op de keerzij vertoont zich eene hand komende uit de wolken. De hand is geplaatst tusschen *A* en *Ω*. Het is de gestrekte rechterhand, van de binnenzijde gezien. HAWKINS, pl. XVI, 206.

De Engelsche schrijvers noemen dit muntbeeld: hand uit den hemel of hand der Voorzienigheid. Zij kennen er dus eene godsdienstig-zinnebeeldige beteekenis aan toe. Het kan ontleend zijn aan het eerste hoofdstuk uit de *Openbaring*, vers 8: „Ik ben de Alfa en de Omega, het begin en het einde zegt de Heer" 1).

Bij DANNENBERG vonden wij eenige Triersche deniers, waarop de hand, liggende op een kruis,

1) J. LELEWEL. *Numismatique du moyen-âge, considérée sous le rapport du type*, Paris 1835, Première partie pg. 31: L'alpha et l'oméga ne sont pas d'une production commune et trop ancienne. Ces lettres, symbole de l'Eternel, qui dit: Je suis l'alpha et l'oméga, le principe et la fin de toutes choses, (*Apocalypse*, 1, 8,) apparut sur la monnaie romaine, d'abord avec le chrisme et se communiqua aux Francs.

naar boven wijst. Naast het kruis de α en ω . Dit zou de „schwörende Hand” kunnen zijn. Fig. 14. (dubbele grootte.)

Fig. 14.

Het is de penning van Graaf UDO VAN NELLENBURG, bisschop van Trier (1066—1078). DANNENBERG, blz. 191, pl. 21, n°. 477, 1).

Bij het zien der Angelsaksische denariën kwam de vraag bij ons op, of de rechterhand op die munten ook eene bedreiging tegen de muntvervalschers kon zijn. De wetten der Angelsaksen straften deze misdadigers met het afkappen van de rechterhand. Men ziet zoo'n bedreiging tot waarschuwing meer bij het muntwezen; bijv. op de plaatjes in de muntgewichtdoosjes staat de dood achter den wisselaar, blijkbaar als prikkel tot eerlijkheid. De aanwezigheid van de Alpha en de Omega, die enkel op muntbeelden van religieusen

1) Zie ook de deniers met de hand, afgebeeld in den atlas van LELEWEL, behoorende bij het in noot 2 genoemde werk: pl. VIII, no. 12, pl. IX, nos. 7 en 13, pl. XI, no. 10, pl. XII, no. 11, pl. XVII, no. 12, pl. XXII, nos. 2, 3 en 4.

zin voorkomen, dringt dit begrip op den achtergrond. 1)

Prof. dr. J. D. KÖHLER noemt reeds in zijne „*Anweisung für reisende Gelehrte*” van 1762, de hand op de munten „das Signum Fidei”. 2)

De meest duidelijke verklaring, van dit muntbeeld vonden wij in het Handboek voor Christelijke Oudheidkunde van KAUFMANN 3). Hij schrijft: „Einer persönlichen Darstellung Gottes standen bis in die nachkonstantinische Zeit schwerwiegende Bedenken im Wege, die sich aus der Bekämpfung des Götzendienstes und aus der apologetischen Betonung der Anbetung Gottes im Geiste und in der Wahrheit zur Genüge erklären. So kam es dass der ältesten Kunst ein Bild Gottes fehlte und als Notbehelf und äusserste Konzession das biblische Machtsymbol, die Hand oder der Arm Gottes,

1) Wij troffen de Alpha en de Omega naast het kruis aan op de Byzantijnsche follis van JUSTINIANUS I. 527—565. (Zie: Sabatier pl. XVII, Nos. 36, 37, 38.) Op den Merovingischen triens staat het kruis tusschen de Alpha en de Omega. Soms zijn die letterteekens bevestigd aan het dwarshout van het kruis. (Zie: M. PROU. *Les monnaies mérovingiennes*. Paris 1892, *Introduction*, p. 88 e.pl. X, No 17. pl. XI, Nos. 5, 6.)

Verder komen ze voor op den denarius van Keizer HENDRIK II (1002—1024) te Deventer gemunt. (Zie: VAN DER CHIJS. *De munten der Frankische en Duitsch-Nederlandsche Vorsten* pl. XVI, No 1.), en eindelijk op den penning van den Utrechtschen bisschop BERNULFUS 1027—1054. De kromstaf staat hier tusschen de Alpha en Omega: (Zie: VAN DER CHIJS; *De munten der Bisschoppen van Utrecht*, pl. II, No. 34, 35, 36.) Al deze muntbeelden hebben een beslist christelijk karakter.

2) Prof. dr. J. D. KÖHLER. *Anweisung für reisende Gelehrte*. Frankfurt, 1762, s. 96: Auf der einen Seite stehet ein Creutz. und auf der andern eine rechte Hand, als das Signum Fidei. Sie hiesien in medio aevo auch Pfenninge, und wurden Pfundweise ausgegeben.

3) CARL. MARIA KAUFMANN. *Handbuch der christlichen Archäologie*. Paderborn, 1905, s. 392.

seine Stelle einnahm". Wij laten de beslissing of het eene zegenende, eene eedzwerende of eene waarschuwende hand is over aan de beschrijvers dezer verschillende muntsoorten. Voor ieder muntbeeld past misschien eene afzonderlijke verklaring. Doch wij zijn overtuigd, dat aan dezen eigenaardigen muntbeeldenaar eene kerkelijk-symbolische beteekenis mag worden toegekend.

Wij zullen het handje op de middeleeuwsche munten dus voortaan beschouwen als een christelijk symbool. VAN DER CHIJS heeft bij de beschrijving dezer, in ons land zelden geslagen muntsoort aan een oorspronkelijk muntbeeld gedacht. Zijne verklaring is nu echter voor goed vervallen. De numismaten en historici kunnen het begrip, dat voor tolbetaling in de middeleeuwen eene bijzondere muntsoort bestond, gerust laten varen. Tolpenningen zijn er niet geweest. De scherpzinnige opmerking van den Heer VAN KALCKEN heeft den tolpenning van de lijst der eigenaardige muntsoorten afgevoerd.

In het laatste gedeelte der voordracht te Haarlem hebben wij de bewering, dat de eerste Nederlandsche muntheeren halve en kwart denariën en niet den geheelen penning hebben geslagen, in hoofdzaak gesteund door het gewicht hunner geldstukken.

Bijlage I (*Tijdschrift* 1906, blz. 135) wijst het gewicht aan der BRUNO- en EGBERT-munten. Het blijft meestal beneden dat van den obool.

Bijlage IV (blz. 140), geeft hetzelfde resultaat bij de eerste munten der Hollandsche graven, der

Utrechtsche kerkvorsten en der Brabantsche her-
togen.

Mej. M. DE MAN te Middelburg en de Heer
BRENNKMAN te Lienden voldeden aan ons ten vorigen
jare gedaan verzoek en zonden eene gewichtsof-
gaaf van hunne oudste middeleeuwsche munten.
Zij wogen bijna alle minder dan de halve penning.
Zie de bijlagen V en VI achter dit opstel.

Ofschoon wij dus vrij zeker van onze zaak waren,
zou het mogelijk zijn, dat het geld in de 11de en
12de eeuw in bijzonder erge mate verzwakt was.
Doch dan moest (zoo dachten wij) dit ook het geval
zijn geweest bij de aan ons land grenzende natiën,
waarmede wij in handelsverkeer stonden.

De vorsten van een land als het onze, waar
allerlei geld van de naburen tegelijk met onze
munt in omloop was, konden het gewicht van het
numéraire niet tot beneden de helft verminderen,
indien dit bij de met ons handeldrijvende volken
niet eveneens geschiedde 1)

Vinden wij dus (zoo redeneerden wij) bij de
Angelsaksen en bij de Duitschers den penning in
hetzelfde tijdperk ook op half gewicht, dan hebben
VAN DER CHUYS en DIRKS gelijk; doch heeft het
muntstuk zijn wettig gewicht behouden in die landen,
dan staat het ook stellig vast, dat onze vroegere
muntkundigen zich hebben vergist.

Bijlage II, (*Tijdschrift* 1906, blz. 136) gaf het
antwoord voor de munten onzer westelijke bureu,
de Angelsaksen. Het doorsnedegewicht hunner pen-
ningen is 1.307 gr.

1) Het bedrog, de muntverzwakking, werd gepleegd door vervalsching
van metaalgehalte.

Bijlage III, (blz. 138) bewees, dat bij de Duitschers de penning gemiddeld 1.310 gr woog.

Wij hebben het pleidooi dus schitterend gewonnen.

De eerste munten der vroegste muntheeren in Nederland waren geene denariën, zooals ze in de muntboeken genoemd zijn, doch obolen en halve obolen.

Fig. 15, 16 en 17 vertoonen eenige goedbewaarde Angelsaksische en Keulsche deniers, onlangs voor deze proefneming aangekocht. Het muntbeeld dezer stukjes is nog merkwaardig naïef geteekend.

Fig. 15

Fig. 15 is een denier van ETHELRED II, 978—1016.
Zilver, 1.750 gr. (2 × vergroot).

Fig. 16.

Fig. 16 is een penning van KNUT DEN GROOTEN,
1017—36.

Zilver, 1.020 gr. (2 × ware grootte).

Fig. 17.

Fig. 17 stelt eenen penning voor van den Keulschen
bisschop FILIPS I, 1167—1191.

Zilver, 1.475 gr.

Vz. en Kz. van het laatste muntje zijn tevens op
ware grootte afgebeeld.

Het zal Uwe aandacht niet zijn ontgaan, dat wij te Haarlem de geschiedenis van het Nederlandsche muntwezen bespraken tot aan het midden der 14de eeuw, terwijl wij in het opstel in het tijdschrift eindigden omstreeks het jaar 1250. Wij deden dit, omdat bij het overwerken der voordracht bleek, dat deze geschiedenis in de 13de en 14de eeuw zoo buitengewoon belangwekkend is. Juist in dit tijdperk begint de samenleving den vorm aan te nemen, dien ze nog heeft, door het zich ontwikkelend handelsverkeer, het meer en meer in gebruik komen van den waardemeter: het geldstuk, door het opbloeien der nijverheid in de steden en het zich langzaam terugtrekken van den landbouw en de veeteelt uit

de steden naar het platteland. In een volgend artikel over muntgeschiedenis hopen wij daarvan veel mede te deelen.

Wij deden verantwoording van de wijzigingen in onze lezing van het vorige jaar.

Eenige aanvullingen gaven wij van toen minder beslist uitgesproken beweringen.

Enkele vragen maakten een uitgebreid onderzoek en dus eene breedere behandeling noodzakelijk.

Het kan niet anders of de nieuwe bevindingen en inzichten doen eenigszins schade aan het gezag van vroegere numismaten.

Hunne verdienste blijft echter boven onzen lof verheven.

Leeuwarden, October 1906.

S. WIGERSMA Hz.

BIJLAGE V.

Opgaaf van het gewicht van de eerste munten der Hollandsche Graven, der Geldersche Graven en der Utrechtsche bisschoppen, aanwezig in de verzameling van den Heer G. J. BRENKMAN te Lienden.

Graven van Holland.		Utrechtsche Bisschoppen.		Graven van Gelre.	
FLORIS III 1157—1190	0.570 0.520 0.390 0.480	BERNULFUS 1025—1054	0.690 0.670 0.550 0.800	GERARD III 1207—1229	0.500 0.490
DIRK VII 1190—1203	0.520	WILLEM VAN PONT 1054—1076	0.790	OTTO II 1229—1271	0.520 0.400 0.450
FLORIS IV 1226—1235	0.480 0.500	BURCHARD 1099—1112	0.600 0.530 0.510	REINALD II 1326—1345	0.490
FLORIS V 1256—1296	0.500 0.480	HERMAN 1150—1156	0.150		
JAN I 1296—1299	0.490	BOUDEWIJN 1178—1196	0.550 0.570 0.400		
		DIRK V. D. AARE 1197—1212	0.560 0.550		
		OTTO I 1212—1215	0.630 0.420		
		WILBRAND 1226—1236	0.510		
		HENDRIK VAN VIANDEN 1249—1267	0.630 0.470 0.510 0.500		

Het gewicht van den penning is 1.530 gr.

" " " " obool " 0.765 gr.

BIJLAGE VI.

Opgaaf van het gewicht van de eerste munten der
Hollandsche Graven, aanwezig in de verzameling van
mej M. G. A. DE MAN te Middelburg.

Graven van Holland.		Graven van Holland.	
DIRK VI 1122—1157	0.440	FLORIS V 1266--1296	0.515 0.515 0.425
DIRK VII 1190--1203	0.580 0.500 0.600		0.590 0.465 0.530
WILLEM I 1203—1223	0.580 0.645 0.640	JAN I 1296—1299	0.540 0.415
FLORIS IV 1228--1235	0.500 0.550 0.440 0.470 0.580 0.580 0.570 0.545 0.545	WILLEM III 1304—1337	0.515 0.410
FLORIS VAN HOLLAND 1247—1258	0.350 0.530 0.555 0.590		